
ABSTRACT

Do you yearn for silence or do you avoid it? How long does it take before you go online in the morning? How long before you are oversensitive? What is the contemporaneous role of silence in our rituals, communication and music? Where and how do we find quiet in these speedy, exhausting times? These questions, taken from a book and theatre show by Pianist Jan Swerts, are the starting point for the eight Otlet Salon.

'Silence' has been a topic for many of us, especially during the past year. While we bask in the presence of a live audience, the silence while listening to a musical performance together becomes denser. Jan Swerts and the two panel members, Prof. Dr. Jean Paul Van Bendegem and sound designer Hester Bollen meander past an array of silence related topics. Topics like noise pollution and its possible solutions and anti-movements like yoga and neoclassical music, our capacity to deal with the absence of sound (spoiler, not long!), children and the production of noise, silence as philosophy to look at art or to revisit a book. The closest definition of silence: replacing noise by a different sound.

TEN GELEIDE

Een persoonlijke noot van uw verslaggever. Ik schrijf dit verslag met een koptelefoon op mijn hoofd. Een gewone, hoewel ik er ook een heb met *noise cancelling*. Maar die knelt. En ik heb gevoelige oren. Op meerdere vlakken. Ik luister naar 'The Blue Notebooks' van Max Richter, de ongekroonde koning van de neoklassieke minimale muziek. De sprekers van de Silence Please-edition zouden het ongetwijfeld een gotspe vinden. Mij helpt het in de juiste modus te komen na een ochtend vol brooddozen, vuile truien en haren kammen. De muziek verschaft me toegang tot een rustig hoekje van mijn brein waar de woorden netjes gerangschikt liggen. Hoor ik de muziek dan wel echt? Ik heb overall antennes. Waarschijnlijk hoor ik de muziek zo goed dat ik mezelf straks betrap op handen zwevend boven het klavier in plaats van ijverig tikkende vingers.

Een onorthodox begin voor een anoniem verslag? Wellicht. Maar zoals in de inleiding gesteld wordt: stilte houdt veel mensen bezig. Iedereen, zou ik durven stellen. Sommige snakken ernaar, anderen vermijden het. Het gesprek, waarvan hieronder verslag, meandert langs verschillende vormen van stilte, maar door de achtergrond van de sprekers is het centrale thema stilte in (en rond) muziek.

INTRODUCTIE VAN HET THEMA

De salon vindt plaats tegen het decor van Kunstgalerij de Mijlpaal in Heusden-Zolder. Niet enkel ongelofelijk door de ruimte en de prachtige collectie collages en Marokkaanse gebruiksvoorwerpen, maar ook en vooral ongelofelijk omdat we sinds lange tijd weer fysiek samen in een ruimte mogen zijn. De huispiano staat opgesteld, met disclaimer weliswaar: tijdens een storm de week ervoor kreeg die een stortbad door een lek in het dak. Gastspreker Jan Swerts laat zich niet uit het veld slaan en opent de avond door iets voor ons te spelen.

JAN SWERTS is als docent verbonden aan UC Leuven-Limburg. Als pianist houdt hij zich bezig met de stilte tussen de noten. Swerts bracht drie albums uit, schreef twee boeken waarvan het laatste over stilte en maakte een voorstelling over het thema samen met Professor Dokter Jean Paul Van Bendeghem, vandaag te gast als panellid, en Cath Luyten. Het zijn dat boek en die voorstelling die het uitgangspunt vormen voor deze 8e Otlet Salon. Swerts kreeg de diagnose syndroom van Asperger, wat hem extra gevoelig voor onder andere geluid maakt.

KEY NOTE, HET PANEL EN EEN DEFINITIE

Terwijl Swerts speelt kijken veel mensen naar de grond, sommigen hebben de ogen toe. Een

enkeling observeert een ander, misschien uit verwondering over dat samenzijn na een lange sociale stilte. Ik tik, schaamteloos door de stilte heen. Dan applaus. Luid!

De salon volgt vandaag de structuur van een organisch panelgesprek-de-luxe tussen gastspreker Jan Swerts en de twee panelleden, gemodereerd door Pieter-Jan Valgaeren.

Panelleden:

PROF. DR. JEAN PAUL VAN BENDEGEM, professor in de wiskunde en de filosofie. Met emeritaat, maar fris van geest.

jeanpaulvanbendegem.be

HESTER BOLLE, sound designer en violiste bij MONOMONO, docent muzische vorming voor kinderen én leerkrachten

www.hester-1.com

Wat stilte is

We beginnen met een verkenning van het begrip stilte.

Moderator Pieter-Jan Valgaeren (M): De WHO zegt dat kinderen die nu geboren worden stilte niet meer zullen kennen. In welke mate is stilte cultuur of natuur?

Jan Swerts (JS) vraagt zich af wat stilte is. Een gebrek aan decibels? Hij geeft het voorbeeld van de dode kamer en de mogelijke mythische bewering dat het record in zo'n kamer onder een uur ligt. Wat we daaruit kunnen afleiden: afwezigheid van geluid is een foltering, tegennatuurlijk.

Jean Paul Van Bendegem (JPVB) reageert door 'De wandelaar boven de nevelen' te noemen, een schilderij van Caspar David Friedrich. "Die afbeelding wordt geassocieerd met rust en inzicht, maar bovenop een berg kan de wind nogal veel lawaai maken." Natuur wordt geassocieerd met stilte, maar dat dat niet zo hoeft te zijn illustreert hij met een tweede voorbeeld. "Ik woon in Gent achter station Sint-Pieters. Daar zijn veel bomen. We koesteren de vogels die er wonen, onder andere een groep kauwen: ik ken geen cafe dat zoveel lawaai maakt!"

Volgens Van Bendegem gaat stilte over het inruilen van het ene type geluid door een ander en is stilte niet de afwezigheid van geluid. JPVB: "In Noorwegen heb ik meegemaakt dat ik op een plateau stond, er was geen bewoning, enkel de weg er naartoe, de wind niet nadrukkelijk aanwezig. Dat was zo unheimlich dat ik weg wilde."

M brengt in dat je oren het enige orgaan zijn dat je niet kan sluiten.

JS: "Zelfs mijn dure op maat gemaakte oordopjes sluiten geluid niet buiten. Het geluid van buiten wordt ingeruild voor het geluid van je binnenwereld: het suizen van je bloed, het bonzen van je hart. Ik ben heel gevoelig voor geluid. Als kind was achter de piano kruipen de enige manier om hinderlijke geluiden uit te sluiten."

De moderator borduurt voort op het voorbeeld uit de kindertijd en vraagt het panel of we in bepaalde fasen van ons leven gevoeliger zijn voor bepaalde soorten geluid.

Hester Bolle (HB) reageert met een voorbeeld uit haar praktijk. "Als volwassene is het niet aangenaam om op een schoolplein te lopen. Ik vraag me af hoe kinderen dat zelf ervaren. In mijn muzieklessen merk ik dat ze bij sommige stukken hun oren afdekken, terwijl ze probleemloos veel lawaai kunnen produceren zonder er last van te hebben. Heeft dat te maken met een meer passieve beleving?"

JS illustreert de zeer persoonlijke beleving van geluid. "De WHO benoemt geluidsvervuiling als tweede belangrijkste gezondheidsrisico. Het is desondanks geen hot topic, waarschijnlijk omdat iedereen stilte anders ervaart. Neem ASMR (Autonomous sensory meridian response), een populair genre geluiden van alledaagse handelingen en apparaten. Mensen gebruiken dat vaak om tot rust te komen, maar bijna niemand is fan van hetzelfde geluid. Er met dus een definitie.

De omgang met stilte (of het gebrek eraan)

Een nieuwe vraag van de moderator: kunnen wij stilte wel ervaren?

JS geeft het voorbeeld van in de auto de weg zoeken terwijl op de achterbank mensen zitten te kletsen de radio aanstaat. "Op dat moment wil je dat alles zwijgt omdat je je moet focussen. Ik geloof niet in de mythe van het multitasken, je voortdurend omringen met prikkels en geluid en ermee om kunnen leren gaan. We zijn obese consumenten van geluid geworden. Ik geloof wel dat een dieet ons zou kunnen zuiveren."

JPVB constateert allerlei bewegingen om met geluidsoverdaad om te gaan: yoga, mindfulness, klooster-retraites. Hij is ook sceptisch wanneer hij vertelt over twee vriendinnen die getraumatiseerd door de

opgelegde stilte uit zo'n retraite tevoorschijn kwamen.

JPVB maakt een sprong naar een ander soort stilte: tijd nemen én visuele stilte. "Er is maar zelden iets dat mij echt pakt, maar op de Rothko overzichtstentoonstelling in Den Haag werd ik door een doek gegrepen. Ik ben blijven kijken omdat ik niet begreep waarnaar ik keek, en toen overviel het me." Terug naar geluiden: "Als ik in een situatie kom waar het geluid totaal anders is, dat kan een enorme impact hebben. Bijvoorbeeld na een heerlijk rustige zomer thuis weer in de Brusselse metro stappen. Dat binnenrijden, dat is een aanslag. Maar na twee weken is dat effect weg. Je kunt dus ook wennen." Is stilte dan inderdaad een gebrek aan ruis?

De moderator legt een link met het sensorïele dieet dat corona ons ook opleverde. JS ziet daar sterk een tweedeling: mensen die ontdekten hoe zalig dat kan zijn tegenover mensen die zich liefst willen onderdompelen in feestgedruis. Heeft een detoxdieet zin om meer stilte te ervaren vraagt M? JS denkt dat je het probleem zoals aangekaart door de WHO met een detox niet oplost. "Het werkt wel even, maar het probleem is te groot. Het is een beetje zoals met het klimaat: een steile, niet af te wenden toename sinds de industriële revolutie."

"Stilte is een Unique Selling Point en wordt ingezet als argument om dingen heel duur te vermarkten" vervolgt JS. Om Dirk De Wachter te citeren: "Zoetjesaan is stilte iets voor de rijken. Een luxe die je kunt opeisen als je er de middelen voor hebt. Want waar kunnen we nog naartoe om te ontsnappen aan de chaos? Naar een afgelegen eiland waar de stilte alleen wordt doorbroken door het "pok" van het golfballetje?"

Verskillende besturen in buiten- en binnenland nemen het gezondheidsrisico serieus en nemen concrete maatregelen, zoals boetes voor lawaai-overtredingen, investeren in elektrische voertuigen, gebedsoproepen via WhatsApp, schrijft JS in zijn boek 'De Nieuwe Stilte'. "Mensen die daar voor pleiten worden als zure, asociale mensen versleten", voegt hij wat mismoedig toe.

"The silence between the notes is more important than the notes"

- Citaat toegeschreven aan vele componisten, van Mozart tot Miles Davis

Stilte door frequentie

Tijd voor een muzikaal intermezzo.

Hester Bollen laat een compositie horen waarvoor ze opnames van gebedsroepen in Gaza (vijf keer per dag wel vijftig tegelijk!) combineerde met vioolspel en andere stadsgeluiden.

HB: "Zo'n gebedsoproep was een heel bevreedende ervaring. Mijn onderzoek draaide rond de vraag hoe ik de geluiden van zo'n specifieke plek kan samenbrengen met wat er nu hier rondom mij is."

Het gesprek belandt logischerwijs terug bij muziek. De moderator benoemt de ruimte tussen de noten als stilte, wijst op frequenties en dat er altijd iets is.

HB: Ik werk heel texturaal, zoek naar contrasten. Als ik aan het componeren ben en een stuk viool opneem vind ik dat in se niet zo interessant, maar wel de reverb of bijgeluiden. Ik probeer het herkenbare er wel terug in te brengen als aanknopingspunt voor de luisteraar.

M: "Frequentie geven is een wiskundig systeem. Kan dat rust, een zekere stilte, verschaffen?"

JPVB denkt dat daar een gevoeligheid voor te ontwikkelen is, zoals je klassieke muziek kunt leren waarderen door een ingang te vinden via, bijvoorbeeld, een populaire uitvoering. In zijn geval leerde hij Bach's Brandenburg concerten pas begrijpen door wat hij noemt een kitscherige uitvoering. "De eerste keer dat ik die concerten hoorden was het een zee van lawaai. In de uitvoering van Wendy Carlos had elke partij een andere kleur waardoor ik het leerde herkennen, én waarderen."

JS stelt hardop de vraag welke muziek stilte kan injecteren in een moment. "Je zoekt dat (soort muziek) hopelijk bewust op en gaat daarvoor zitten. Overigens is een ouderwetse plaat luisteren ook met stilte verbonden. De plaat loopt af, stilte, dan een fysieke handeling. Tegenover nu: ik ken geen winkelstraat die geen constante stroom aan idiote rommel in mijn oren spuit."

Neoklassiek

Via een zijweg langs het nut van herlezen (stilstaan! nieuwe inzichten!) en herbeluisteren (van eigen werk), belanden we bij neoklassieke muziek, hét genre dat wordt gezien als soelaas, as hoorbare stilte, maar

ook vaak het stempel van muzak krijgt. Denk maar aan populaire Spotify-lijsten als 'Peaceful Piano'. JS: "Sommige componisten, zoals Max Richter, zijn echt heel goed! Maar het heeft ook iets contradictorisch om neoklassieke muziek uit te brengen om stilte te genereren. Het uitbrengen van een plaat brengt een hoop gedoe en verplaatsingen met zich mee. Is neoklassiek een tegenreactie op het hoogtepunt van geluidsoverlast? De muzikanten in mijn boek zeggen "ja". Maar is dat marketing of is dat effectief zo? Hun levens zijn door het succes van die muziek veel jachtiger geworden. Het grappige is dat ze allemaal verhalen hadden over de piano van oma waar ze de stilte en de vertraging terugvonden."

Het protest tegen lawaai is niet nieuw zegt JS. De moderator oppert dat het zoeken naar stilte vaak is gekoppeld aan vooruitgang in de maatschappij. HB vat het samen als een "dynamiek in over the top gaan en dan terugvallen". JS bevestigt dat er al ontelbare stiltegolven zijn geweest in de muziek, iets wat ook JPVB iets opgevallen.

Geluid en stilte: een huwelijk

HB: In mijn generatie wordt een noodzaak gevoeld om stilte te capteren. Ik geef les in elektronische muziek en de eerste opdracht is altijd 'Punt in de ruimte': neem een klank en zet dat in een ruimte. Stilte heeft daarmee te maken, als je die geen plek kunt geven kun je je geluid ook niet mooi afwerken. Ik geef daarom veel stille luisteropdrachten om mijn leerlingen bewust te maken van hun omgeving. Ik leer ze ook dat een groep muzikanten niet zomaar door elkaar begint spelen. Je moet je moment nemen om te kunnen beginnen. Als ik op een podium sta met mijn groep beginnen we met een trage opbouw waarmee ik de aandacht vraag, stilte van het publiek verzoek, anders voelt het alsof je lawaai aan het maken bent."

JS vult aan: "Muziek die je eigenlijk niet hoort wil ik niet aanraden, daarmee ga je de gewone geluiden in je huis missen. Jóhann Jóhannsson bijvoorbeeld kan je niet opzetten zonder er echt naar te luisteren. Stilte-muziek is muziek die je laat stilvallen. Net als staren belangrijk voor creativiteit en geestelijke gezondheid."

VRAGEN UIT HET PUBLIEK

Met die wijsheid sluiten we het panelgedeelte af en richten we onze aandacht op vragen uit het publiek. Een selectie:

Is er een (mathematische) relatie tussen geluid en licht? Klassieke muziek wordt opgevoerd bij weinig licht, Tomorrowland baadt erin...

JPVB: We kunnen ons afvragen of de zintuigen onafhankelijk opereren. Naar hetzelfde muziekwerk luisteren met verschillende belichtingen geeft een verschillende ervaring. Als je viool speelt, doen de handen mee. Als je in een film de klappand ook maar miniem verschuift, merken wij dat meteen op. HB reageert: "Dat laatste geldt als het over stemmen gaat, maar niet voor geluid."

Zou het niet storend zijn als we in een donkere stad alle geluiden van auto's weghalen als ze elektrisch worden? Zouden er niet veel doden vallen?

JPVB: ik zou niet durven oversteken voor een zelfrijzende auto. Dat hebben ze ondertussen opgelost door er 'ogen' op te zetten die naar jou draaien als de auto je heeft gedetecteerd.

Jan Swerts zet zich achter de piano voor een slotnoot, of, zoals de moderator het verwoordt: "Laten we met muziek de stilte neerleggen voor we de glazen vullen."

Verslag door:

Lise Lotte ten Voorde | www.cultuurcocktail.eu